

11. Копиленко Н.Б. Освітнянський подвиг Марії Грінченко / Н.Б. Копиленко // Рідна школа. – 1994. - № 9. – С. 2-6.
12. Лугувий О. Визначне жіноцтво України: Історичні життєписи. - К. : Дніпро, 1994. - 336 с.
13. Мазур Г. Педагогічну спадщину С.Ф. Русової - в масову практику роботи національної школи / Г. Мазур // Початкова школа. - 2001. - № 5. - С. 51 - 53.
14. Мухін М.І. Педагогічні погляди і освітня діяльність Х.Д. Алчевської / М.І. Мухін. – К.: Вища школа, 1979. – 184 с.
15. Новаківська Л. Подвижницька діяльність Олени Пчілки Л. Новаківська // Пам'ять століть. - 1998. - № 3. - С. 35 - 40.
16. Педагогічний словник / За ред. М.Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
17. Складенко В.М. 100 знаменитих жінок України / В.М. Складенко, Т.В. Івлева, Я.А. Батий, М.А. Панков. - Харьков: Фолио, 2006. – 511 с.
18. Слабошпицький М. Алчевські / М. Слабошпицький // Дивослово. – 2003. - № 3.- С. 7–11.

Галина Жирська

Гендерна експертиза шкільних підручників з біології

Статтю присвячено гендерній експертизі змісту шкільних підручників з природничих наук. Увага приділяється гендерній асиметрії та тенденційності у презентації навчального матеріалу, який оформлено у вигляді текстів та фотографій. Це призводить до консолідації функцій чоловіків та гендерної ролі жінок. Автор підкреслює, що перше сприйняття природи є найважливішим, що сприяє саморозвитку корінного жіночого населення як повноправних та рівних партнерів у суспільстві.

The article deals with gender expertise of school textbooks content in natural sciences. The attention is paid to gender asymmetry and tendentiousness in presentation of educational material in the texts and pictures. It causes consolidation of men and women's gender-role functions, perception of the first as predominant sites of nature and restriction of the last in self-development as full and equal partners in the society.

Подолання гендерних стереотипів, творення нових форм і загальнолюдських стандартів для жінок і чоловіків, гендерної культури нового зразка – потреба перебудови України в контексті входження до світового співтовариства, розбудови нових форм спілкування і відносин. Включення до освітніх та навчальних програм жіночої та гендерної проблематики сприятиме зламу існуючих стереотипів, а її відображення у змісті шкільних підручників стане елементом становлення статево-рольової ідентифікації підлітків.

Для вдосконалення навчальних програм і шкільних підручників задля їх гендерного збалансування, яке розуміється як рівність прав і можливостей жінок та чоловіків у всіх сферах суспільного життя, необхідний

детальний аналіз існуючих посібників з усіх навчальних предметів. Така робота повинна ґрунтуватися на дослідженнях з гендерної експертизи взагалі та гендерної експертизи навчальних програм, підручників та навчальних посібників зокрема. «Гендерна експертиза – це метод дослідження формального («право у формі правових актів») і реального («право на практиці») буття правових норм. У її основі лежить концепція гендерної рівності чоловіків та жінок у теорії та практиці правовідносин. Гендерна експертиза проводиться з метою виявлення суперечностей у проведенні соціальної та правової політики для реального забезпечення рівноправності чоловіків та жінок у всіх сферах життя відповідно до міжнародно-правових стандартів. Об'єктом гендерної експертизи є, з одного боку, законодавство як сукупність правових норм, а з іншого – практика правовідносин» [5].

Гендерний аналіз навчальної літератури для школярів проводився С. Вихор, Т. Говорун, О. Кікінежді, Н. Городною, М. Дьоміною, Н. Козловою С. Ліпатовою, О. Марущенко, Л. Поповою, П. Романовим, Т. Рябовою, Г. Смірною, П. Фроловим, Н. Шевченко, О. Ярьскою-Смірною та ін. У їхніх дослідженнях вказується, що основою гендерного аналізу підручників є «формула гендерної рівності», яка має запобігти формуванню стереотипної гендерної ролі у дітей та підлітків. Маючи виховні механізми, можна забезпечити реальне відтворення гендерної рівності у нормативно-моральній, інформаційній та освітній системах, уникнувши розподілу дітей за статевою ознакою.

Для гендерного аналізу тексту підручників та посібників середньої школи використовують контент-аналіз як метод

оцінки комунікативних повідомлень. Його сутність полягає в систематичному та послідовному фіксуванні заданих елементів змісту програмового матеріалу. Він заснований на принципі повторюваності, частотності певних змістових чи формальних одиниць, які містяться в посібниках (фактів, понять, суджень, тем, образів).

Вперше застосування гендерного контент-аналізу шкільних підручників («Букваря» та «Читанки» для учнів 1 класу) в Україні здійснено в дослідженні Т. Говорун та О. Кікінежді, якими стверджується факт поляризації чоловічих і жіночих професійних ролей. Вони зазначали, що і в змісті, і на ілюстраціях цих підручників хлопчики й чоловіки переважно зображені активними діями, які створюють подію, в той час як дівчата лише пожинають плоди їх діяльності. Тому зміст текстів та ілюстрацій таких підручників не орієнтує дівчат і хлопців на розвиток андрогінних якостей. Цими дослідниками підмічена ще й така тенденція: у випадку, коли авторами підручників є жінки, вони схильні уникати статевого протиставлення поведінки персонажів підручника [2, 3].

Аналіз навчальних підручників з позицій гендерної рівності, проведений С. Вихор, Н. Городною та іншими вченими, свідчать про факт гендерної дискримінації жіночої статі протягом усіх етапів її соціалізації. Всі ці матеріали можна віднести до андроцентричних, у силу їх зосередженості лише на досвіді чоловіків та повного ігнорування життєвого досвіду, цінностей та особливостей жінок, їх ролі у житті суспільства [1, 4].

Дослідження експертами ПРООН в Україні питання врахування принципу гендерної рівності у навчальних програмах освітньої галузі «Природознавство» показало, що їх зміст та методичний апарат можна кваліфікувати як тенденційні у гендерному відношенні, що призводить до закріплення функцій чоловіків та жінок і обмеження можливостей останніх у саморозвитку як повноправних і рівних партнерів у суспільстві. Гендерна асиметрія мови, брак наукових матеріалів, які рівнозначно відображали б досвід обох статей, є характерною рисою більшості проаналізованих програм з природознавства, фізики, біології, хімії, географії.

Ми розглядаємо підручники як один із чинників, який впливає на становлення статево-рольової ідентифікації школярів. Нами був здійснений гендерний аналіз шкільних підручників загальноосвітніх закладів освітньої галузі «Природознавство» з

5 по 9 класи, якими учні користуються зараз. Проведене дослідження дало змогу проаналізувати зміст текстів та ілюстрацій шкільних підручників з предметів природничого циклу на предмет виявлення гендерних стереотипів, які мають вплив на становлення статево-рольової ідентифікації підлітків. Тому, приступаючи до дослідження, у критеріях оцінювання тексту та ілюстративного матеріалу підручників, зокрема з біології людини, ми заклали принцип гендерних типів особистості як цілісних образів, що передбачає взаємопов'язаність, «зчепленість» ознак, притаманних для обох статей. У таких випадках мова є гендерно нейтральною або категорія статі в тексті підручника використовується у формально-функціональному плані.

При гендерному аналізі підручників ми намагались використати як кількісний рівень порівняння окремих елементів тексту (частоту появи відповідних, пов'язаних зі статтю, одиниць змісту) та візуальних образів (їх порівняння, надання комусь переваги), результатом чого стала картина загального співвідношення статей у відсотковому виразі, так і якісний аналіз характеристики чоловічих і жіночих образів як гендерних типів. Зокрема, ми вивчали: як кількісно і якісно представлені у підручниках обидві статі; чи рівні статуси різних статей; чи враховуються сучасні тенденції розвитку суспільства і чи зникають гендерні стереотипи з появою нових підручників; з яких позицій розкриваються у підручниках стосунки між статями.

Серед усіх предметів освітньої галузі «Природознавство» на особливу увагу та аналіз з точки зору реалізації гендерного підходу заслуговує підручник з біології. Біологія – єдиний предмет, який безпосередньо подає учням інформацію про анатоמו-фізіологічні та психологічні особливості людського організму, природні відмінності чоловіків і жінок та особливості їхнього розвитку, участь - у розмноженні людини та їх роль у вихованні дітей. Тому біології належить важливе місце у реалізації завдань статевої просвіти та гендерного виховання. Від того, з якої позиції розглядаються ці питання, значною мірою залежить формування поглядів молоді на біологічну і соціальну стать.

У 2009-2010 навчальному році апробацію проходили чотири підручники з біології. Вчені Матяш Н.Ю. та Шабатура М.Н. мають найбільший досвід у створенні підручників для середньої школи, оскільки у попередні роки учні вивчали біологію людини

за підручником цих авторів. У їхньому підручнику (Біологія: 9 кл.: Підручник для загальноосвіт навч. закл. / Н.Ю. Матяш, М.Н. Шабатура. - К.: Генеза, 2009. – 272 с.) виклад навчального матеріалу доступний для учнів і майже повністю відповідає програмі шкільного курсу біології. Підручник має цікавий методичний апарат та оформлення, як і програма, є гендерно-нейтральним за основним змістом, але включає деякі ознаки гендерної чутливості та гендерних стереотипів. Співвідношення чоловічих та жіночих зображень у змісті даного підручника з біології для учнів 9 класу висвітлює існуючу гендерну асиметрію. Так, серед усіх ілюстрацій: чоловічих образів – 84%, жіночих – 16%; у текстах та завданнях чоловічих образів – 60%, жіночих – 40%.

На ілюстраціях підручника переважають зображення чоловіків – як у схематичних і стилізованих рисунках, так і у фотографіях. Більшість ілюстрацій – це схематичні зображення, використані для унаочнення змісту параграфів. У випадках, коли йдеться про систему органів та фізіологічні особливості спільні для обох статей, для ілюстрування використовуються виключно чоловічі образи. Так, скелет і м'язи людини, кровеносна, лімфатична, імунна, дихальна, травна, нервова системи подані на силуетах чоловіків (с.23, 24, 34, 38, 45, 62, 66, 75, 82, 89, 97, 10, 136, 160, 162). Вони також використовуються тоді, коли зображують лише окремий орган: наприклад, рельєф шкіри на руці (с. 122), мотонейронна одиниця (нога) (с. 173) тощо. Навіть взаємозв'язок основних дисциплін, що вивчають людину, подано у вигляді схеми на силуеті чоловіка (с. 5). Формування і причини порушення постави протягом життя людини також показано на прикладах хлопчиків та чоловіків (с. 43). Силует жіночого тіла подано лише в темі «Кров і лімфа» на схемі виникнення резус-конфлікту під час вагітності (с. 55).

На титулі цього видання і в заголовках до тем використано зображення статуй давньогрецьких богів та міфічних персонажів. Лише на першій сторінці обкладинки подано статуї чоловіка і жінки, а на другій сторінці обкладинки та у заголовках до 10 із 15 тем – чоловіків, 2 статуї (с. 81, 181) – жіночі. Основні фізіологічні системи організму людини винесені на форзаци цього підручника і також зображують тіло чоловіків (всього 9 силуетів).

Серед фотографій значна частина представлена вченими-біологами: з них – 16 чоловіків і лише 1 фото жінки Кристіани Нюсляйн-Фольхард – *німецького біолога,*

лауреата Нобелівської премії з фізіології та медицини (на с. 14 поряд з 2 фото вчених-чоловіків – представників різних рас). До речі, лише в цьому підручнику згадується серед вчених-біологів жінка, але мовна асиметрія визначає її професійні якості як особи чоловічого роду.

На інших фотографіях, де показано активні дії людини, перевага надається чоловічим зображенням. Вони демонструють фізичні вправи, що сприяють фізичному, розумовому і психічному розвитку (с. 41, 47), реакцію людей з різними темпераментами та поведінку (с. 243). Дійовими особами на малюнках, що пояснюють порядок надання першої допомоги, є чоловіки: вони зображені як в ролі рятівників, так і в ролі постраждалих (с. 45, 77). Дійовими особами на малюнках, які пояснюють порядок проведення діагностичної процедури (вимірювання артеріального тиску), є також чоловіки (с. 73). Формується думка, що частина людства, яка здійснює активні перетворюючі дії, це – чоловіки.

На с. 242-243 подано по дві фотографії представників різних типів темпераментів – відомих у світі чоловіків: сангвініки – Наполеон, В.А. Моцарт; флегматики – М.І. Кутузов, М.І. Крилов; холерики – О.В. Суворов, Д.І. Менделєєв; меланхоліки – М.В. Гоголь та І.П. Чайковський. Можливо, незначна кількість жінок серед вчених і творчих людей минулих століть пояснюється обмеженням їхніх прав і свобод, але про це в тексті підручника не йдеться. Позитивно сприймаються ілюстрації, на яких однаково представлені чоловіки і жінки: пари і групи людей – представників різних рас (с. 14), дітей різного віку (с. 157, 158), зайнятих різними видами діяльності (с. 25, 183, 197).

Заслугує схвалення зображення жінок в темі «Здібності та схильності, їхнє значення у самовизначенні». Тут сучасні жінки працюють у різних сферах: за комп'ютером, лікують дітей тощо. Разом з тим, серед прикладів людей з різнобічним розвитком загальних здібностей згадують українського поета і художника Т.Г. Шевченка, італійського живописця, скульптора й інженера Леонардо да Вінчі. А видатну українську *художницю* Катерину Білокур представляють як людину зі спеціальними здібностями, які можуть виконувати лише певний вид діяльності, що мимоволі принижує жіночу статтю.

Як відомо, підручник з біології є основним джерелом інформації про біологічну статтю, оскільки у ньому в темі «Розмноження та розвиток людини» подається інформація про будову і функції статевих органів чоловіка і жінки та реалізацію ними функції

продовження роду. Гендерні стереотипи і патріархальний підхід до вивчення цього питання виявляється навіть у послідовності вивчення теми, яка передбачає розгляд спочатку будови чоловічої статеві системи (с. 145), а потім – жіночої (с. 146), розвитку чоловічих статевих клітин, ознак статевого дозрівання у хлопчиків, а потім – жіночих. В основному ж жіночі зображення використовуються для ілюстрування анатомічних і фізіологічних особливостей жіночого організму, запліднення і вагітності (с.146, 151, 152).

У рубриці «Здоров'я людини» наголошується на залежності розвитку дитини від здоров'я матері та дається рекомендації щодо поведінки вагітної, але про фізіологічні та соціально-психологічні аспекти пологів майже не згадується. У підручнику йдеться про рівну відповідальність за недотримання особистої гігієни зовнішніх статевих органів та наслідки випадкових статевих контактів для обох партнерів, та про відповідальність за майбутню дитину, що є дуже позитивним з погляду репродуктивного здоров'я підлітків.

Стосовно текстів вказаного підручника слід зазначити, що в них найчастіше вживаються статево нейтральні слова «людина», «люди», «дитина», «діти», що не містить додаткового навантаження. Стереотипне навантаження з'являється при паралельному вивченні змісту текстів та ілюстрацій (читаємо «людина», бачимо «чоловік»). Лише в певних випадках робиться вказівка на стать, коли йдеться про статеві ознаки та репродуктивну функцію людини (чоловіка і жінки). Більшість статево - забарвлених слів чоловічого роду вживається традиційно, що виражає загальну мовну асиметрію: учень, вчений, фізіолог, біохімік, лікар, хірург, педагог, поет, сангвінік тощо. Отже, як у тексті, так і у випадках із схематичними зображеннями, має місце ототожнення понять «людина» та «чоловік».

Намагалися уникнути традиційних гендерних стереотипів у підручнику автори іншого видання (Страшко С.В., Горяна Л.Г., Білик В.Г., Ігнатенко С.А., Біологія: Підручн. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. - К.: Грамота, 2009. – 296 с.), де співвідношення чоловічих та жіночих зображень краще збалансоване. Так, серед усіх ілюстрацій: чоловічих образів – 67 %, жіночих –33%; однак у текстах та завданнях чоловічих образів – 74%, жіночих –26%. Тексти, в основному, використовують гендерно-нейтральні слова, окрім теми, яка стосується статевої системи і статевої функції людини, або коли йдеться про хвороби. Наприклад,

звертається увага, що на рак легенів у першій половині минулого століття хворіли більшою мірою чоловіки, а тепер частота уражень ним у жінок перевищила частоту онкологічних захворювань молочних залоз.

На ілюстраціях цього підручника також переважають зображення чоловіків. Зокрема, для ілюстрування більшості систем органів та анатоמו-фізіологічних особливостей людського організму, спільних для обох статей, використано чоловічі образи. Так, скелет і м'язи людини, кровеносна, травна, нервова системи подані на силуетах чоловіків (с. 23, 31, 37, 68, 99, 169), натомість силуети жінок використані для ілюстрування ендокринної системи, вегетативної нервової системи, жіночої статевої системи та розвитку зародка і плоду під час вагітності (с. 158, 161, 183, 185). На першій сторінці обкладинки подано загальний вигляд основних анатоמו-фізіологічних систем, для чого використано 5 силуетів чоловічого тіла і аж 6 силуетів – жіночого. Є у підручнику колонтитул, компонентом якого є невеличкий силует жінки на парній сторінці та силует чоловіка – на непарній. Мабуть, таким способом автори хотіли досягнути гендерного паритету в ілюстративних образах та мимовільним підкресленням біологічної рівності чоловіків і жінок.

Серед учених-біологів та інших відомих осіб на фотографіях та в тексті даного підручника представлені виключно чоловіки. Як і у попередньому підручнику, рух тут показано з використанням чоловічих зображень. Наприклад, різноманітність активних рухів у плечовому суглобі (с.30), формування постави *школяра* (с.45), накладання шин (с. 47), порушення координації рухів (с. 177). Однак різноманітні дії, поведінка людини і результати її діяльності зображено на образах чоловіків і жінок: наприклад, види постави, викривлення хребта (с. 44, 45).

Стосовно подання змісту теми «Розмноження та розвиток людини», у якій йдеться про будову і функції статевих органів чоловіка і жінки та реалізацію ними функції продовження роду, слід зазначити, що пріоритет тут надано жіночому організмові. Спочатку вивчається анатомія і фізіологія жіночої статевої системи, а потім – чоловічої, статево дозрівання дівчат, а потім – *підлітків* (вжито лише у значенні хлопчиків). Досить детально розкрито матеріал про вагітність і пологи, годування дитини грудьми й гігієну вагітної жінки (с. 157-167).

Починається тема параграфом «Біологічні та соціальні основи статевої функції людини», у якому розкриваються

моральні й соціальні засади статевої функції та створення сім'ї. На ілюстраціях до параграфу зображені щасливі сімейні пари та родини, скульптури давніх і сучасних митців втілюють поняття краси тіла і кохання. Робиться висновок: «Саме почуття кохання ставить статевої потяг на вищу сходинку: від фізіологічного задоволення до відчуття духовного єднання чоловіка й жінки як джерела радості й щастя» (с.140).

У розкритті матеріалу про стать людини, автори характеризують не лише її біологічну сторону через визначення понять хромосомна, гонадна, гаметна, гормональна, соматична стать, але й психосоціальну (громадянську, пубертатну та психосоціальну стать). Остання пов'язана із самоусвідомленням людиною своєї природної приналежності до осіб чоловічої чи жіночої статі, взірці поведінки якої діти беруть від батьків, ровесників та інших людей. Автори вказують на важливу роль соціального середовища у соціалізації дитини і формуванні поняття про статево або гендерну роль у суспільстві. Але подається це відповідно до гендерних стереотипів, як на прикладах народних прислів'їв («Не плач — ти ж майбутній воїн, а чоловіки не плачуть», «Умий краще рученята: дівчатка мають бути охайними»), так і у трактуванні порушення орієнтирів статевої поведінки. «Так недобру послугу своєму синові роблять батьки, які бажали мати дівчинку, зачісуючи йому волосся по-дівчачому, або батьки дівчинки, які хотіли мати хлопчика, одягаючи дочку з раннього дитинства тільки в штани та купуючи їй «хлопчачі» іграшки. Подібне виховання, — вважають автори підручника, — може спричинити психологічні зрушення, пов'язані з «розмитістю» меж самоусвідомлення своєї статі» (с. 153).

В основу конструювання власного підручника (Біологія: Підручник для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Степанюк А.В., Міщук Н.Й., Гладюк Т.В., Жирська Г.Я., Барна Л.С., — Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. — 288 с.) авторським колективом покладено, окрім системно-структурного та функціонального, біоцентричний і гуманістичний підходи. Згідно біо(гео)центризму, який розглядає життя як найвищу цінність, добробут та процвітання людства та інших форм життя на Землі мають свою внутрішню цінність, яка не визначається поняттям корисності для людини. Розглядаючи організм людини як біологічну систему, авторами звертається увага на особливості її функціонування в умовах природного та соціального середовища.

У змісті та завданнях підручника згідно гуманістичного підходу, передбачається рефлексія наукових знань до рівня особистісно значимих на основі розкриття ціннісних аспектів біологічної науки та медицини. Гуманізація змісту навчального матеріалу забезпечується висвітленням історико-наукових знань та матеріалу українознавчого характеру (біографічних даних, історії наукових відкриттів, внеску українських та зарубіжних учених, лауреатів Нобелівської премії, деяких традицій та звичаїв українського народу). Але, як і в підручниках попередніх авторів, на сторінках та форзаці цього підручника з біології багато уваги приділяється розповідям про досягнення вчених-чоловіків. Поряд з ними вміщено портрети (всіх — 34) та біографічні довідки.

Загальне співвідношення чоловічих та жіночих зображень у змісті даного підручника з біології для учнів 9 класу також відображає існуючу гендерну асиметрію в науці. Так, серед усіх ілюстрацій: чоловічих образів — 78 %, жіночих — 22%; у текстах та завданнях чоловічих образів — 62%, жіночих — 38%.

На ілюстраціях підручника переважають зображення чоловіків, особливо у схематичних рисунках, на яких подано активні дії людини — приклади та способи зупинки кровотеч, дихальні рухи, реакцію людей з різним типом темпераменту на зім'ятий капелюх тощо (с. 83, 84, 97, 266). Загалом, таких малюнків з чоловічими образами у 2 рази більше від жіночих: відповідно 23 і 12. На жаль, більшість згадуваних у тексті відомих людей — представників певного типу темпераменту — чоловіки. Такі анатомо-фізіологічні системи, як скелет і м'язи людини, кровеносна, лімфатична, дихальна, травна, ендокринна, нервова системи, кров і серце подані на силуетах чоловіків (с.39, 45, 54, 71, 79, 89, 111, 139, 178). Однак, перший схематичний рисунок, на якому подано всі внутрішні органи людини, а також серцево-судинна, сечовидільна, статеві, вегетативна нервова системи, зроблено на силуетах жінки (с.27, 77, 129, 155, 156, 192). Автори намагалися досягти гендерного паритету у зображеннях, тому вже на першій сторінці обкладинки вміщено фото дівчини, причому в активному русі, що відображає не лише красу тіла, а й роботу для його досконалості та можливість досягнення наукових вершин.

З позицій гендерного паритету подано у підручнику уявлення про традиційну українську сім'ю, людські раси, розвиток людини (с. 13, 15, 81, 140, 152). Не лише силует жіночого тіла подано в темі «Кров і

лімфа» на схемі виникнення рекурс-конфлікту під час вагітності (с.61), оскільки причиною такого явища є взаємодія крові обох батьків і дитини.

При конструюванні підручника автори виходили з того, що метою навчання є не лише засвоєння фактичних знань, а й становлення системи ціннісних ставлень до біологічних та соціальних аспектів життя людини. На цій основі здійснюється формування свідомої мотивації здорового способу життя та готовності до усвідомленого вибору стратегії поведінки щодо вирішення соціальних проблем молоді – хлопців і дівчат. Соціалізації молоді сприятиме, на думку авторів, саме використання завдань дискусійного та оцінного характеру щодо виявлення власного ставлення до сучасних досягнень біологічної науки та їх значення для медицини, до молодіжної моди, до способів самовираження та самоідентифікації підлітків – дієта, татування, пірсинг, музика тощо (с.14, 110, 128, 162, 212, 215); залучення школярів до коментування епіграфів до тем та аргументування висловлювань відомих людей, серед яких лише 1 жінка – Олександра Стрельникова, оперна співачка 30-х років ХХ ст. (с.88).

Структура підручника дозволяє учителям здійснити перехід від передачі знань до створення умов для їх активного засвоєння та отримання практичного досвіду, а для учнів – перехід від пасивного засвоєння знань до активного їх пошуку, практичного осмислення. Засобами активізації сприйняття навчального матеріалу є завдання для актуалізації опорних знань, внутрішня діалогічність тексту, різноманітність типів завдань для перевірки засвоєння змісту теми. Зміст підручника, його методичний апарат створюють для учнів освітнє середовище, в якому багато можливостей: висловлювати та відстоювати власну точку зору щодо сучасних проблем; мислити критично; робити свідомий вибір між альтернативами; відповідати за свій вибір та прогнозувати його наслідки; слухати та розуміти інших; розв'язувати конфлікти цивілізовано; вчитися працювати в команді, домовлятися та взаємодіяти толерантно.

У підручнику реалізуються два шляхи диференціації навчання: перший — через включення додаткової пізнавальної інформації в рубриках «На вістрі науки» та «On line», яка потребує аналізу й критичного осмислення її, в тому числі з гендерних позицій; другий – через включення завдань різного рівня складності та характеру діяльності, що передбачають репродуктивне відтворення знань, застосування прийомів розумової діяльності, самоспостереження та роботу в

групах переважно гетерогенних за статевою ознакою. Лише для проведення антропометричних вимірів пропонуються гомогенні групи (с.279). Більшість текстів і завдань підручника мають гендерно - нейтральне мовне забарвлення, а автори послуговуються переважно неозначеною формою звертань до учнів.

Традиційні тенденції простежуються в четвертому підручнику (Біологія: Підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Базанова Т.І., Павіченко Ю.В., Тіткова А.М., Кармазіна І.С., Лінніченко В.М., – Х.: Світ дитинства, 2009. – 296 с.), де співвідношення чоловічих та жіночих зображень збалансоване також не на користь останніх: ілюстративних чоловічих образів – 67%, жіночих – 33%; текстових чоловічих образів – 89%, жіночих – 11%.

На схематичних ілюстраціях цього підручника, де подано більшість систем органів та анатомо-фізіологічних особливостей людського організму спільних для обох статей, також переважають зображення чоловіків (наприклад, 10 чоловічих силуетів на с.23). Зокрема, скелет і м'язи людини, кровеносна, лімфатична, дихальна, травна, нервова системи подані на силуетах чоловіків (с.23, 31, 44, 71, 80, 87, 92, 98, 123, 182, 184, 186, 198), подібні силуети на жінок використані для ілюстрування імунної, сечовидільної, ендокринної системи, голосового апарату людини і пологів (с.59, 88, 128, 136, 166).

Багато цікавих фотографій вміщено у розділі «Біологічні основи поведінки людини», які формують уявлення про характерні види діяльності, розвиток навичок поведінки, емоції, темперамент тощо. Серед фотографій також переважають чоловічі образи, особливо при зображенні активної рухової діяльності молодих людей – біг, похід, гра у футбол, катання на велосипеді, проведенні діагностичних та лікувальних процедур (с.231, 244, 248, 249, 261, 271). Жіночі образи асоціюються із читанням книжок, розмовами по телефону, танцями і старінням (с. 172, 241, 265, 266, 274), а також, що дуже позитивно, – з математичним мисленням (с.231).

Текст і завдання підручника мають гендерно нейтральне мовне забарвлення, в описах анатомо-фізіологічних особливостей часто відсутнє слово «людина», а автори послуговуються переважно неозначеною формою множини у звертаннях до учнів. Разом з тим, часто слова чоловічого роду використовуються у значенні «людина». Наприклад, «Кожний відчував, як сильно і часто б'ється серце під час бігу» (с. 75), «Завдяки безумовному рефлексу

новонароджений годується» (с. 252). Тенденційно викладено зміст теми про розмноження, де жінка на другій позиції, але є відповідальною за дитину: «Вагітна жінка має робити все, щоб допомогти системі дитина – мати функціонувати нормально».

Цікавим є питання про склад авторських колективів, що написали підручники. Так, авторами тернопільського та харківського підручників є виключно жінки (по п'ятеро в кожному колективі), а обидві київські книжки написані авторськими колективами, де жінки і чоловіки представлені 50% на 50%. Це свідчить про переважання жінок серед педагогів, але особливо не впливає на подолання гендерних стереотипів у висвітленні змісту навчального матеріалу предмету.

Провівши аналіз нових підручників з біології для 9 класу за програмою 12-річної школи, ми не виявили жодного, де переважали б образи жінок (жіночого тіла) або кількість зображення представників різних статей була урівноважена, перевага віддається стереотипному розподілу ролей і висвітлює існуючу гендерну асиметрію. На підставі сказаного вище можна констатувати, що шкільні підручники природничого циклу створені без урахування гендерної паритетності. Зміст текстів та ілюстрацій шкільних підручників не орієнтують дівчат і хлопців на розвиток андрогінних якостей. Приклади, наведені у змісті підручників, часто є дискримінаційними за статевою ознакою. Чоловічу стать у них зображено головним

об'єктом природи - чоловіки незалежні, активні й успішні вчені. Жіноча стать показана слабкою, другорядною, жінки найчастіше пасивні: очікують, спостерігають за діяльністю інших та виконують домашню роботу. Це спонукає школярів на підсвідомому рівні наслідувати зображені зразки, що є основою створення стереотипних уявлень про «еталонні» образи чоловіка та жінки, про сутність мужності та жіночності.

Література:

1. Вихор С. Можливості шкільних підручників у вирішенні проблеми єдності знань і поведінки школярів: спроба гендерного аналізу // Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи / Збірник матеріалів наук.-практ. конф. – Тернопіль, 2003. – С.144-150.
2. Говорун Т., Кікінежді О. Стать та сексуальність: Психологічний ракурс: Навч. посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999. – 384 с.
3. Говорун Т., Кікінежді О. Гендерна ідеологія в навчально-виховному процесі // Освіта і управління. – №4, 2003. – С.56-68.
4. Городнова Н, Перепетченко Н., Мирончук В, Шпакович М. Статеворольові стереотипи на сторінках шкільних підручників // Психолог. – № 21–22 (117–118), 2004. – С.114 – 128.
5. Гендерна експертиза українського законодавства : (Концепт. засади) / [Мельник Т.М., Болотіна Н., Буроменський М. та ін.]; Відп. ред. Мельник Т.М.; Міжнар. фонд «Відродження», Ліга жінок – виборців України «50 / 50» — К.: Логос, 2001. - 120 с.

Ірина Іванова

Впровадження ґендерних аспектів діяльності в практику соціальної роботи проектів зменшення шкоди для жінок-споживачів ін'єкційних наркотиків на прикладі вивчення досвіду міжнародного проекту «Здорове покоління Одеси»

У статті розглядаються особливості впровадження ґендерних аспектів діяльності в практику соціальної роботи проектів зменшення шкоди для жінок-споживачів ін'єкційних наркотиків серед кризових сімей з дітьми від двох до дев'яти років, де один чи обидва батьки є споживачами ін'єкційних наркотиків.

The article discusses the features of mainstreaming gender activities in social work practice harm reduction projects for women injecting drug users among the crisis of families with children from two to nine years, where one or both parents are injecting drug users.

Впровадження ґендерних аспектів діяльності (І.А. Бондаревська, Л.С. Кобелянська,

І.В. Лебединська, О.М. Любарська, Л.І. Міщик, Л.О. Смоляр, С.Ф. Хрисанова, Н.Д. Чухим, С.П. Юдіна) в практику соціальної роботи окреслює задачу формування ґендерно-грамотних фахівців при організації діяльності в рамках різних соціальних проектів. Окреслені зміни вимагають наявності нового соціально-культурного типу особистості соціального працівника [1].

В останнє десятиріччя у вітчизняній педагогічній науці питання розробки концептуальних засад ґендерної освіти значно активізувалося та поступово починає отримувати свій статус серед інших проблем національної вищої школи. Розвиваючи основи ґендерної освіти, провідні українські вчені, серед яких Л.А. Булатова,